

УДК 930(497.2)“18.../...19”

В. М. Безверха

## ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ТА НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ В.Н. ЗЛАТАРСКИ

*Стаття присвячена вивченню середовища, в якому формувалася життєвий та науковий світогляд болгарського історика кінця XIX – початку XX століття Васіла Ніколова Златарски. В.Н. Златарски проявив себе не лише на ниві історичної науки, а й був активним громадським діячем та патріотом своєї держави. В сучасній науці постать Васіла Златарски залишається однією зі знакових. Автор статті намагається віднайти та узагальнити усі чинники, що вплинули на становлення Васіла Златарски.*

**Ключові слова:** В. Златарски, Болгарія, науковий світогляд, історична наука, В. Василевський.

Васіл Ніколов Златарски відомий в болгарській історичній науці як провідний історик, археолог, нумізмат, який займався дослідженням стародавньої та середньовічної історії. Народився вчений у 1866 р. в м. Тирново (Болгарія). Майбутній вчений виріс в інтелігентній сім'ї вчителя Ніколи Златарски та Анастасії Гончової. Саме характер виховання в родині здійснив великий вплив на формування життєвого та наукового світогляду Васіла Златарски.

Дослідження постаті В. Златарски в історіографії представлені кількома працями. У 1937 р. в Чехії була опублікована праця Ярослава Бідло (J. Bidlo) “Vasil Nikolov Zlatarski”, в якій автор деталізує біографію В. Златарски, подає короткий аналіз кількох фундаментальних праць вченого. Також Я. Бідло підготував до видання повний бібліографічний перелік праць Васіла Златарски [1]. Того ж самого 1937 р. вийшла друком праця М. Андреевої присвячена В.Н. Златарски. Автор статті описує роки навчання В. Златарски в Петербурзі, його стосунки з викладачами та окреслює подальшу наукову діяльність після повернення до Болгарії [2]. Досить цінними в історіографії є мемуари дочки В. Златарски – К. Златарски-Тодорової опубліковані під назвою “Баща ми Васил Златарски”. Автор праці приділяє значну увагу саме сімейним відносинам, які вплинули на подальше життя усіх дітей родини та самого В. Златарски [3]. Проте цілісного дослідження присвяченого дослідженню обставин формування світогляду Васіла Златарски так і не було підготовлено.

Спробуємо розглянути детальніше родину, в якій зростав болгарський історик. Батько вченого, Нікола Златарски, народився у 1823 р. в м. Златарица. Як вже згадувалося, батько п'яťох дітей працював вчителем. Н. Златарски, як і багато інших інтелігентів в Болгарії періоду Відродження нації, був патріотом своєї держави. Під час повстань проти османського панування він виступав за незалежність церкви. З 1850-х рр. Н. Златарски долучився до державної діяльності, обіймаючи різні посади при муніципалітеті в м. Тирново. У політичному відношенні Н. Златарски виступав за надання болгарській церкві самостійності [4, с. 138]. Нікола Златарски був дуже релігійною людиною та брав активну участь в церковному житті. У 1862 р. в Бухаресті вийшла збірка вечірніх молитов, які були написані Ніколою протягом 1830 – 1870-х рр.

Варто зазначити, що протягом першої чверті XIX ст. у Болгарії відбувалися масові виступи громадян за незалежність церкви, які охоплювали всю країну. Для болгарського народу церковне питання у XIX ст. мало вагомий значення. А його вирішення розглядалось як один з інструментів подолання політичної та культурної залежності від османського панування. Прагнення болгар до самостійності та висока самоідентичність посприяли активізації в усіх сферах культурного життя, а здобутки тих часів стали справжніми підвалинами сучасної Болгарії [5, с. 77–78]. Недарма в болгарській історіографії цей період визначають знаковим, називаючи його “Відродженням”.

У подружжя Ніколи та Анастасії Златарски народилося п'яťтеро дітей: Александър (1851–1926 рр.), Георги (1854–1909 рр.), Вікторія (1858–1924 рр.), Стефан (1862–1912 рр.) і Васіл (1866–1935 рр.). Виховання в родині базувалося на любові, повазі та на культурі науки. Прививаючи любов до науки Н. Златарски хотів, щоб діти стали освіченими та відчули наскільки важлива політична й особиста свобода. Патріотичне виховання батька мало важливе значення у виборі майбутньої професії тоді ще юного В. Златарски та його старших братів і сестер. Слід любові до науки і свободи простежуватиметься в діяльності кожного з дітей ніколи Златарски протягом всього їхнього життя.

Першою дитиною в сім'ї Златарски був Александър. Він був дуже вихований, цілеспрямований, виважений та мав великі здібності до науки. Використавши свої математичні здібності, Александър став фінансистом у торговій сфері. Навчання А. Златарски доводилося оплачувати самому, оскільки в родині склалася складна ситуація після смерті батька. Не залишаючись байдужим до свого народу, А. Златарски довгий час допомагав революціонерам. Після звільнення Тирнова він працював у тимчасовій адміністрації міста. Своїми патріотичними жестами він завоював прихильність, повагу та довіру з боку колег і суспільства. У 1878 р. він працював на посаді чиновника у “Сметната палата” (Рахункова палата). Протягом життя А. Златарски вдалося зробити успішну кар'єру, проте смерть дітей і дружини послабили здоров'я Александъра і у 1926 р. він помер [6].

Другий син Златарски – Георги став відомим геологом та працював професором Софійського університету. У 1868 р. Г. Златарски вступив в Імператорський лицей Константинополя. У 1871 р. вступив у Загребську реальну гімназію, пізніше - до Загребського університету, який успішно закінчив у 1880 р. [7, с. 1, 6]. Г. Златарски став першим болгарським професором з геології. За життя він створив бібліотеку, до якої зібрав величезну колекцію книг з геології. Двічі у 1897 – 1898 рр. та 1901 – 1902 рр. він обіймав посаду ректора

Вищого училища в Софії. Г. Златарски був освіченою, комунікабельною та енергійною людиною. Він знав декілька мов, завжди біля себе створював сприятливу атмосферу та рівнявся на європейську сучасність. Завдяки цим якостям Г. Златарски називають "людиною Європи". Відомо також, що Г. Златарски був пов'язаний із прогресивно-ліберальною партією [8, с. 10, 16, 17]. Хвороба і смерть передчасно перервали життя талановитого науковця. Після смерті Г. Златарски залишив за собою солідну наукову спадщину [9, с. 5].

Четвертий син Н. Златарски Стефан віддав життя армії. Ще з дитинства він мріяв про військову службу. Закінчив Михайлівську військову артилерійську академію. У 1885 р. він приймав участь Сербсько-болгарській війні. Для нього як і для Болгарії це був досить важкий період, але Стефан залишився відданим своїй державі. Свою кар'єру військового завершує в Росії. Став членом одного з найпрестижнішого в Європі Генерального штабу. Смерть Стефана дуже трагічна подія у їх родині, особливо для найменшого брата В. Златарски [10].

В. Златарски, і як його брати, отримав перший поштовх до обрання професії в родині. Васіл закінчив три класи Петропавлівської семінарії в м. Тирново. Ще зовсім юним, у дванадцять років, ознайомившись зі сторінками "Історії Болгарії" К. Іречека, Васил зрозумів, що хоче стати істориком [11]. У вісім років В. Златарски втратив батька. Далі на нього, як і на всю родину чекали важкі випробування. В юному віці В. Златарски поїхав навчатись до Росії в Санкт-Петербург. У 1887 р. він закінчив класичну гімназію та вступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету, який закінчив у 1891 р. [12, с. 38]. В Петербурзі він потоваришував з І. Ростовцевим та А. Васильєвим. Навчання в університеті проходило в особливій аурі та тісній співпраці з викладачами. Васіл Златарски та його друзі зростали під керівництвом Г. Василевського та В. Ламанського [13, с. 136]. Саме від керівництва В. Василевського В. Златарски у 1891 р. успішно захистив кандидатську дисертацію. Між вчителем та учнем встановилися тісні зв'язки. Саме завдяки В. Василевському Васіл Златарски отримав ретельність у роботі з джерелами та обрав одним із напрямків своїх наукових пошуків проблеми з історії Візантії. Згодом В. Златарски, як і його вчитель, обрав для себе позитивістську методу у написанні історичних праць.

Після Петербургу у 1893 р. В. Златарски продовжує своє навчання у Берліні за спеціальністю археологія, закінчивши у 1895 р. Перші розкопки Златарски були проведені 1897 р. в центрі м. Переяслав [14, с. 7]. У 1899 – 1900 рр. відбулися спільні розкопки болгарських і російських вчених в Абобі (Пліске). Членами експедиції були – Ф. Успенський, К. Шкорпіл, М. Попруженко та професор Вищої школи в Софії В. Златарски [15, с. 279]. Упродовж життя вчений здійснив ряд інших археологічних досліджень. Історик М.А. Андреева зазначає, що навчання в Берліні не так сподобалося В. Златарски як у Санкт-Петербурзі [16, с. 136].

У 1895 р. В. Златарски повернувся до рідної Болгарії та розпочав читати лекції з історії Болгарії у Софійському Вищому училищі [17, с. 5]. Дуже важливо зупинитися саме на лекційних курсах молодого викладача. У 1907 р. В. Златарски вперше з-поміж вчених у своєму курсі лекцій з історіографії порушив питання концепції болгарської історіографії та викладання цієї науки для студентів історичних факультетів. Нововведення Василя Златарски мали резонанс, що спонукало його колег вдаватися до нових наукових пошуків. Ще одним новаторством історика став розгляд розвитку болгарської історичної науки в системі з досягненнями інших європейських країн [18, с. 64-65].

У 1897–1901 рр. В. Златарски став доцентом кафедри болгарської історії при Вищому Софійському училищі. Крім викладацької діяльності в цей період В. Златарски активно долучався до наукових пошуків, був членом Російського археологічного інституту в Константинополі (1899 р.) та Московського археологічного товариства (1899 р.). У 1900 р. він став членом Болгарського літературного товариства, яке пізніше у 1911 р. трансформувалось у Болгарську академію наук [19, с. 38].

У 1901–1906 рр. В. Златарски отримав звання екстраординарного професора Вищого Софійського. У 1904 р. Вище Софійське училище було трансформовано у Софійський університет, В. Златарски працював тут на кафедрі "балканська історія і історія балканських народів" [20, с. 5]. У 1906 р. Васіл був обраний деканом історико-філологічного факультету, який успішно очолював з 1906 по 1908 рр. та з 1919 по 1920 рр. [21, с. 37].

З 1906 р. до 1921 р. він став професором та знову очолив кафедру болгарської історії і історії балканських народів. В. Златарски співпрацював з іншими вищими навчальними закладами – був доктором слов'янської філології Харківського університету (1907 р.), членом Болгарського археологічного інституту (1910 р.), членом Петербурзької академії наук (1911 р.), представником Болгарського історичного товариства (1911–1935), членом Культурного болгарсько-українського товариства, створеного проф. І. Шишмановим у 1918 р., членом школи слов'янських досліджень при Лондонському університеті (1925 р.) та віце-президентом Академії наук Болгарії (1926 р.). [22]. Двічі за життя він був ректором рідного університету – у 1913–1914 рр. та у 1924–1925 рр. [23, с. 37].

Таким чином, основу для подальшого особистісного та громадського становлення В. Златарски було закладено з дитинства в інтелігентній родині, що свідчить про його високий інтелектуальний рівень. Варто зазначити, що інші члени родини були виховані в такому ж інтелігентному дусі, що ми можемо побачити по їх біографічним даним наведеним у даній статті. Дух свободи, національної свідомості та високий рівень освіченості не дозволяли В. Златарски залишатись осторонь від подій, які відбувалися в його країні. Участь в політичному, культурному та громадському житті свого народу вказують на високий рівень свідомості та відповідальності В. Златарски за громадський обов'язок. Безумовно, формування наукового світогляду відбувалось під впливом кількох чинників. Перший – середовище та тісна співпраця з викладачами Петербурзького університету В. Василевським та В. Ламанським. Друга – повернення на Батьківщину в період Відродження нації в Болгарії. Протягом життя В. Златарски вдалося підняти та нагтовхнути науковців на розв'язання нових проблем з болгарської історії, створити ряд фундаментальних праць, тим самим заклавши основи сучасної болгарської історичної науки.

#### Джерела та література

1. Bidlo J. Vasil Nikolov Zlatarski / J. Bidlo. – Praha, 1937. – 32 s.
2. Андреева М.А. Василий Николаевич Златарски // Slavia. – Rochnik XV. – Sesit 1. – Praha., 1937. – S. 135 – 138.
3. Златарска-Тодорова К. Баща ми Васил Златарски. – София, 1975. – 266 с.
4. Василева Н. Към въпроса за ролята на някои личности от великото Търново в българската история // Известия на Старозагорския исторически музей. – Т. IV. – Стара Загора, 2011. – С. 136 – 142.
5. Нуриева З.Н. национальное возрождение болгарского народа в конце XVIII – первой половине XIX века // Вакі университетинин хәбәрләри. – № 3. – Баки, 2011. – С. 73 – 80.
6. Александър Златарски [електронний ресурс]. – Режим достпу: <https://zlataritzta.wordpress.com/история/далечното-минало/александър-златарски/>
7. Цанков Ц. Първият // Списание на Българското геологическо дружество. – Год. 55. – кн. 3. – София, 1994. – С. 1 – 8.
8. Николов Т. Ами Буе Георги Златарски – две звезди в зората на българската геология // Списание на Българското геологическо дружество. – Год. 65. – кн. 1-3. – София, 2004. – С. 5 – 18.
9. Цанков Ц. Първият // Списание на Българското геологическо дружество. – Год. 55. – кн. 3. – София, 1994. – С. 1 – 8.
10. Генерал Стефан Николов Златарски [електронний ресурс]. – Режим достпу: [http://starotarnovo.ucoz.com/blog/gen\\_stefan\\_zlatarski/2015-01-03-26](http://starotarnovo.ucoz.com/blog/gen_stefan_zlatarski/2015-01-03-26)
11. Златарски В. История на българската държава през средните векове. – Т.1. – София, 1918. – Режим достпу: <http://www.promacedonia.org/vz1a/index.htm>
12. Михайлов П. Кореспонденцията на професора Анастас Иширков до Васил Н. Златарски // География. – 2008. – № 2. – С. 38 – 42.
13. Андреева М.А. Василий Николаевич Златарски // Slavia. – Rochnik XV. – Sesit 1. – Praha., 1937. – S. 135 – 138.
14. Арсенова И. Ерата Златарски в Софийския университет // Homo sapiens. – 2008. – № 2. – С. 6 – 7.
15. Архимандрит Августин. Русский археологический институт в Константинополе. // Богословские труды. – 1986. – № 27. – С. 266 – 293.
16. Андреева М.А. Василий Николаевич Златарски // Slavia. – Rochnik XV. – Sesit 1. – Praha., 1937. – S. 135 – 138.
17. Сборник въ честь на В.Н. Златарски по случай 30-годишната му научна и професорска дейност. Приготвен от неговите ученици и почитатели. – София, 1925. – 537 с.
18. Дроснева Э. Тропинки историографии в Болгарии // Харківський історіографічний збірник. – 2014. – Вип. 13. – С. 60 – 73.
19. Михайлов П. Кореспонденцията на професора Анастас Иширков до Васил Н. Златарски // География. – 2008. – № 2. – С. 38 – 42.
20. Сборник въ честь на В.Н. Златарски по случай 30-годишната му научна и професорска дейност. Приготвен от неговите ученици и почитатели. – София, 1925. – 537 с.
21. 140 години от рождението на академика Васил Златарски. // Museum. – 2006. – № 5. – С. 36 – 37.
22. Златарски Василий Николаевич. – Режим достпу до статті: <http://www.bogoslav.ru/persons/285692/index.html>
23. 140 години от рождението на академика Васил Златарски // Museum. – 2006. – № 5. – С. 36 – 37.

#### **Безверха В. М. Формирование жизненного и научного мировоззрения В.Н. Златарски**

Статья посвящена изучению среды, в которой формировался жизненный и научный мировоззрение болгарского историка конца XIX – начала XX века Васила Николова Златарски. В.Н. Златарски проявил себя не только на уровне исторической науки, но и был активным общественным деятелем и патриотом своего государства. В современной науке фигура Васила Златарски остается одной из знаковых. Автор статьи пытается найти и обобщить все факторы, повлиявшие на становление Васила Златарски.

**Ключевые слова:** В. Златарски, Болгария, научное мировоззрение, историческая наука, В. Васильевский.

#### **Bezverkha V. M. The formation of V.N. Zlatarsky's life and scientific outlook.**

The article is devoted to the studying of the environment in which the life and scientific outlook Bulgarian historian of the late XIX - early XX century Vasile Nikolova Zlatarsky was formed. V.N. Zlatarsky proved himself not only in the field of history, but was an active public figure and a patriot of his country. In modern science the figure of Vasile Zlatarsky is one of the iconic. The author tries to find and generalize all the factors that influenced the formation Vasile Zlatarsky.

**Keywords:** V. Zlatarsky, Bulgaria, scientific outlook, historical science, W. Wasilewski.

УДК 929:342:395.2

Ю. В. Капарулін

## ГЕОРГІЙ АФНАСЬЄВ (1848–1925): НАРИСИ БІОГРАФІЇ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті, на основі праць попередників, систематизовано біографічні данні історика, викладача, публіциста, фінансиста та дипломата Георгія Омеляновича Афанасьєва. Визначено, що попри активну наукову та суспільну діяльність Г. Афанасьєв досі не отримав належної оцінки своєї роботи. Намічено основні напрямки подальших досліджень його життя та діяльності, зокрема доповнення біографії, визначення кола особистих та професійних зв'язків, складання бібліографії праць ученого й проведення їх історіографічного аналізу, вивчення публіцистичної діяльності, дослідження епістолярної спадщини тощо.

**Ключові слова:** Георгій Афанасьєв, історик, фінансист, дипломатія Одеса, Київ, Белград.